

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık /December 2018, c. 4, s.2: 876-899

Sahâbe'nin Birbirlerine Sebbi ve Sebbe Etki Eden Unsurlar Revilement (al-Sabb) of Sahabah for Each Other and the Factors behind It

Nergis KARAASLAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi Hadis Anabilim Dalı
Research Assistant, Sakarya University,
Faculty of Theology, Department of Hadith
Sakarya / TURKEY
nergisdonmez@sakarya.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0572-3411

Hayati YILMAZ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Associate Professor, Sakarya University
Faculty of Theology, Department of Hadith
Sakarya / TURKEY
hyilmaz@sakarya.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4691-118X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Kasım / November 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Karaaslan, Nergis – Yılmaz, Hayati. "Sahâbe'nin Birbirlerine Sebbi ve Sebbe Etki Eden Unsurlar". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 876-899.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Hadislerde sahâbenin birbirlerine sebettiklerine dair rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerde geçen sebb ifadelerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için sahâbeyi sebebe sevk eden faktörlerin tespit edilmesi gereklidir. Bu çalışmada ilk olarak sövme anlamına gelen sebb, şetm ve bu manada kullanılan diğer kavramların tahlili yapılmıştır. Sonrasında ashâb arasında vuku bulan sebbin sebepleri ve buna etki eden unsurlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe, Sebb, Şetm, Hakaret, Mizâc, Kültür.

Abstract

There have been some narratives in Hadith literature that the companions of the Prophet Muhammad reviled (*sabb*) each other. In order to understand the expression of *sabb* correctly, the reasons of what led companions to curse need to be investigated. In this study, firstly concepts such as *sabb*, *shatam* and other related words will be examined and then the reasons for the expressions of *sabb* among companions and the factors which affected this will be analyzed.

Keywords: Hadith, Companions, Sabb, Shatam, Insulting, Character, Culture.

Giriş

İslâm'ın tesisinde kurucu nesil olarak en büyük rolü oynayan ve “*en hayırlı ümmet*” (Âl-i İmran 3/110) diye tanımlanan sahâbenin güvenilirlik ve fazileti, Kur’ân ve sünnet tarafından tasdik edilmiştir. Buna rağmen ashâbın hayatları boyunca ortaya koydukları söz ve davranışlarının tamamına dînî bir misyon yüklemek yanlış sonuçlar doğurabilir. Sahâbe de insandır ve içlerinde hata eden, günah işleyen kimseler de olmuştur. Bu sebeple ashâbın yaptığı hatalar incelenirken; onların toplumun birer ferdi oldukları, insânî yönleri, karakterleri ve yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin söz ve davranışlarına etki ettiği göz ardı edilmemelidir.

Bu minvalde sahâbenin birbirlerine karşı kullandıkları ifadelerin de araştırılması gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber’in ashâbının konuşma dili, seçtikleri kelimeler ve bunların ne anlama geldiği, hadisleri doğru anlamaya ve top-

lumsal iletişim dilini çözmeye yardımcı olacaktır.¹ Nitekim bazı rivayetlerde ashâbın birbirlerine ağır sözler kullandıklarına, “*sebettiklerine*” dair ifadeler mevcuttur. Rivayetlerde geçen ve “sövdü, hakaret etti, dil uzattı” anlamlarına gelen sebb, şetm ve bu anlamdaki diğer kavramların tahlili bize ashâbın bu ifadeleri niçin ve hangi manada kullandıklarına dair bilgi verecektir.

Konuyla ilgili rivayetleri Kütüb-i Tis'a merkezli taramamız neticesinde elde ettiğimiz tespitlere göre sebbe etki eden unsurların; ashabın mizacı, aralarındaki akrabalık ilişkileri ve içerisinde yaşamış oldukları kültürün etkisi olmak üzere üç başlıkta ele alınması mümkündür. Bu etkiler üzerinde durmadan önce konunun kavramlarını tanımlamakta yarar vardır.

1. Kavramlar

1.1. Temel Kavramlar

Hadislerde ashâbın birbirlerine karşı kullandıkları ve “*hakaret*” kapsamında değerlendirilebilecek temel kavramlar “*sebb*” ve müterâdifi olan “*şetm*” kelimeleridir. Dolayısıyla öncelikli olarak bu iki kelimenin anlam kapsamı ve Arap literatüründeki kullanımına dair örnekler verilecektir.

1.1.1. Sebb (السب)

Türkçe'de sövmek anlamına gelen “*sebb*” kelimesi Arapça lügatlerde “*şetm*” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.² Sövmek ise “onur kırıcı, basmakalıp sözler söylemek, küfretmek ve bir kimsenin namus, onur ve kişiliğine yapılan her türlü saldırı” olarak açıklanmaktadır.³

Bir kadın için “*فبِح الله فلعتها*”/Allah onun fercini kirletsin!⁴ şeklinde ağır bir söz söylemek ve bir adamı “*هو الثعل و الكعل*”/ O çarpık dişli, kısa ve esmerdir⁵

¹ Enbiya Yıldırım, “Sahâbenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu”, İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe ve Dirâyet İlimleri-III, ed. Abdullah Aydınli-Hayati Yılmaz- Erdiñ Ahatlı v.dğr., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 601-602.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, “Sbb”, Lisânu'l-Arab, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1: 455; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, “Sbb”, Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, (by.: Tab'atu Kuveyt, ts.), 3: 34.

³ Komisyon, Türkçe Sözlük, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 1801.

⁴ İbn Manzûr, “Fla”, Lisânu'l-Arab, 8: 257. Bu ifadenin bir benzeri rivayette; “*فبِح الله هاتين اليدين*”/Yüce Allah senin o iki elini rezil etsin” şeklinde Umâre b. Ruveybe'nin Bişr b. Mervân'a sebb ifadesi olarak yer

diyerek nitelendirmek lügatlerde sebb kelimesinin kullanımına verilen örneklerdendir.⁶ Rağıb el-İsfahânî (ö. V/IX. yüzyılın ilk çeyreği) de sebb kelimesini “الشتم الوجيع/ ağır sövgü”⁷ şeklinde açıklamaktadır. Fıkıh kitaplarında ise “*kâfir, münaфіk, habîs, topal, yalancı, fâcir...*” gibi kelimeler sebb ifadeleri olarak yer almaktadır.⁸ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) mezkûr kelimenin, “*küçümseyici*” ve “*ayıplayıcı*” bütün sözleri kapsadığını belirtmekte⁹, Kadî İyâz da (ö. 544/1149) Hz. Peygamber’e sebbeden kişilerin kimler olduğunu sayarken mezkûr kelimenin anlam alanının genişliğine dair bilgi vermektedir. O, Hz. Peygamber’e sebbedenleri; “ona söven, onu ayıplayan, Hz. Peygamber’in kendisi, nesebi dini veya özelliklerinden birinde kusur bulan, sövmek amacıyla onu bir şeye benzeten, küçümseyen, ona bir ayıp nispet eden kişiler” olarak belirtmektedir.¹⁰ Arap literatüründe kullanımlarından anlaşıldığı kadarıyla sebb kelimesi, ağır ve galîz ifadeleri de hafif ve tariz şeklindeki ifadeleri de kapsamaktadır.¹¹

Sebb kelimesi Kur’an-ı Kerîm’de sadece bir yerde geçmektedir.¹² Hadislerde ise hem Hz. Peygamber’in hem de sahâbenin, içinde buldukları bazı durumlarda bir şekilde sebbettiklerine dair rivayetler mevcuttur. Hz. Pey-

almaktadır. Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, el-Câmî’u’s-sahîh, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), “Cum’a”, 53.

⁵ Zebîdî, “Ka’l”, Tâcu’l-arûs, 30: 331.

⁶ Bu konuda bk. Cafer Acar, “Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm”, Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları 12/20 (2017): 25.

⁷ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, Mufredâtu elfâzi’l-Kur’ân, thk. Safvân Adnan Davûdî, (by.: Dâru’l- Kalem, 2009), 391.

⁸ Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdîsî, el-Muknî’ ve şerhu’l-kebir ve’l-insâf, thk. Abdullah b. Abdü’l Muhsin et-Türki-Abdulfettah Muhammed el-Huluv v.dğr. (by.: Dâru Hicr, 1993), 26: 375.

⁹ Ebû’l-Abbâs Takuyyiddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî, es-Sârimu’l-meslûl alâ şâtimi’r-Rasûl, thk. Muhammed Muhyiddin Abd’ul Hamîd, (by. el-Hırsu’l-Vatanî es-Suûdî, 1983), 561. Bu konuda bk. Abdulkadir Yılmaz, “Sebb-i Sahâbe Meselesi”, Rihle Dergisi 2/7 (Ekim-Aralık 2009): 32.

¹⁰ Kâdî İyâz, Ebû’l-Fazl İyâz el-Yahsûbî, eş-Şifâ bi-ta’rîf-i hukûki’l-Mustafâ, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 2: 214.

¹¹ Acar, “Risâlet Dönemi İlişkilerinde Sebb ve Şetm”, 25.

¹² İlgili ayet şu şekildedir: “Allah’tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a sebbederler/söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak Rab’lerine’dir. O yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir.” (el-En’âm, 6/108) Rağıb el-İsfahânî, bu ayette geçtiği şekliyle, müşriklerin Allah’a sövmelerini; “açık bir şekilde O’na sebbetmiş değillerdir. O’nun hakkında konuşup O’nu şanına layık olmayan bir şekilde anmışlardır.” diyerek açıklamaktadır. (İsfahânî, el-Mufredât, 391)

gamber ile ilgili olan rivayetlerde; O'nun sebbe dair yasakları, sebbettiğine dair rivayetler, ona sebbeden müşrikler ile yahudiler yer almaktadır. Söz konusu rivayetlerden kimilerinde Hz. Peygamber'in, müslümana¹³, sahâbeye¹⁴, Kureyş'e¹⁵, nesebe¹⁶, anne babaya¹⁷, ölülere¹⁸, zamana¹⁹, hummaya²⁰, horoza²¹, rüzgara²² ve Tübbâ'ya²³ sebbetmeyi yasakladığı nakledilmiştir. Bununla birlikte tespit edilebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in sebbettiğine dair üç rivayet bulunmaktadır.²⁴

Sahâbenin sebbetmesine dair rivayetleri ise iki kısımda ele almak mümkündür. Birincisi, ashâbın birbirlerine sebbi; ikincisi de ashâbın müşrikler ve yahudilere olan sebbidir. Asıl konu ashâbın birbirlerine olan sebbi olduğundan burada ashâbın müşrikler ve yahudilere olan sebbi ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Ancak örnek verilecek olursa ashâbın müşriklere sebbinde; Hz. Fâtımâ'nın²⁵(ö. 11/632), Hz. Ömer'in²⁶(ö. 23/644), Hassân b. Sâbit'in²⁷(ö. 60/680) ve Katâde b. Nu'mân'ın²⁸(ö. 23/643) sebbettiği rivayetlerde yer almaktadır. Ayrıca yahudilerin Hz. Peygamber'e, "es-Sâmu aleyküm/Sâm

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, el-Câmi' u's-sahîh, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), "Edeb", 44.

¹⁴ Buhârî, "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 5.

¹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, el-Müsned, thk. Şuayb el-Arnâvût- Âdil Mürşid, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1995), 45: 135.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 28: 548.

¹⁷ Buhârî, "Edeb", 4.

¹⁸ Buhârî, "Cenâiz", 97.

¹⁹ Buhârî, "Edeb", 101.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, Sünenü İbn Mâce, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), "Tıb", 18.

²¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 36: 13.

²² Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, el-Câmi' u's-sahîh, (Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1996), "Fiten", 65.

²³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 37: 519.

²⁴ Bu rivayetlerden ilkinde Hz. Peygamber, yanına giren iki adama bilinmeyen bir konu sebebiyle sinirlenerek sebbetmiştir. (Müslim, "el-Birr ve's-sıla ve'l âdâb", 88) Bir diğesinde saç ekleten veya ekletmek isteyen kişilere sebbetmiştir. (Buhârî, "Libâs", 83) Son olarak Tebüük gazvesi sırasında ashâbına "Tebük'te su kaynağına vardığınızda ben gelene kadar duya dokunmayın" emrine itaatsizlik ederek suya dokunan iki kişiye sebbetmiştir. (Müslim, "Fedâil", 10)

²⁵ Buhârî, "Salât", 109.

²⁶ Buhârî, "Mevâkıtı's-salât", 39.

²⁷ Müslim, "Fadâilu's-sahâbe", 157.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 45: 135.

(Ölüm) üzerinize olsun” sözleri üzerine Hz. Âişe’nin de (ö. 58/678) yahudilere sebbettiği nakledilmektedir.²⁹

1.1.2. Şetm (الشتم)

“Şe-te-me” kelimesi kök itibariyle içerisinde tikslenme ve kerahet anlamlarını barındırır. Bu kelimedenden türeyen şetm de çirkin söz manasına gelir.³⁰ Arapça lügatlerde; bir kadına (يا دفار/ kokuşmuş, kötü kokulu)³¹ diyerek seslenmek, ayrıca bir kimseye (ميرد الخشب/ odun rendesi)³², (لا در دره/ hayrı çoğalmasın)³³, (يا قديدي/ eski elbiseli)³⁴ vb. sözlerle hitap etmek şetm olarak yer almaktadır. Şetmin anlam kapsamı ile ilgili olarak tüm noksanlık ifadelerini içerisinde barındırdığı nakledilmektedir.³⁵

Hadislere bakıldığında Hz. Peygamber’in herhangi birine şetm ettiği dair bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak rivayetlerde Hz. Peygamber’e şetm eden kişilerin bulunduğu görülmektedir. Zira rivayete göre yahudi bir kadın Hz. Peygamber’e şetm etmiş bir adam da bu kadını öldürmüştür. Hz. Peygamber ise bu olay için kısas istememiştir.³⁶ Bu kadının Rasûlullâh’a karşı hangi olay üzerine şetm ettiği ve ne tür ifadeler kullandığı şerhlerde yer almaktadır.³⁷

²⁹ Müslim, “Selâm”, 11.

³⁰ İbn Fâris, İbn Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, Mu’cemu mekâyîsi’l-luğa, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (by.: Dâru’l-Fikr, 1979), 3: 244.

³¹ Zebidî, “Kdd”, Tâcu’l-arûs, 9: 17.

³² Ebû Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmirâi, “Shl”, Kitâbu’l-ayn, (by., Dâru Mektebet-i Hilâl, ts.), 3: 140.

³³ İbn Manzûr, “Drr”, Lisânu’l-arab, 4: 279.

³⁴ El-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî b. el-Esir Mecdu’d-dîn Ebû’s Seâdât, en-Nihâye fi garibi’l hadîs ve’l-eser, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Kahire: el-Mektebetu’l-İslâmiyye (Ofset Baskı, 1963), 4: 22.

³⁵ Mahmûd Şükri el-Âlûsî, Sabbu’l-azâb ‘alâ men sebbe’l-ashâb, thk. Abdullah el-Buhârî, (Riyad: Edvâu’s-Selef, 1997), 468.

³⁶ Süleyman b. el-Eş’as b. İshak es-Sicistânî, es-Sünen, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005), “Hudûd”, 2. Hz. Peygamber’in tavrından dolayı bu rivayet O’na şetm eden kişinin öldürülmesinin gerekliliğine delil olarak getirilmiştir. Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hak el-Azîmâbâdî, Avnu’l-ma’bûd şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, (Medîne: Mektebetu’s-Selefiyye, 1968), 12: 17.

³⁷ Halil Ahmed es-Sehârenfûrî, Bezlu’l-mechûd fi halli Ebi Dâvûd, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 19: 301-302; Azîmâbâdî, Avnu’l-ma’bûd, 12: 17.

Diğer bir rivayette de şöyle geçmektedir: Hz. Peygamber bir kimseye arkadaşlarıyla beraber neden kendisine şetm ettiklerini sormuştur. Adam da arkadaşlarını çağırarak böyle bir şey yapmadıklarına dair yemin etmişlerdir.³⁸ Bu olay üzerine de; "O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey (hakikat) üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancılardır." (el-Mücâdele, 58/18) ayeti nazil olmuştur.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından olan kavmi Kureyş'in de Hz. Peygamber'e şetm ettiği rivayetlerde yer almaktadır.³⁹ Ancak Hz. Peygamber'e şetm eden kişilerin hangi ifadeleri kullandıkları rivayetlerde sarih bir şekilde yer almamaktadır.

Sahâbeden ise Hz. Âişe ve Hz. Ebû Bekir'in kullandıkları iki ifade şetm olarak değerlendirilmektedir. Bunlar Hz. Âişe'nin yeğeni Kâsım'a (ö. 107/725?) " **اجلس عذر** / Otur vefasız!"⁴⁰ ve Hz. Ebû Bekir'in oğluna " **يا غنثر** / Ey ahmak/cahil!"⁴¹ şeklindeki seslenmeleridir.

1.2. Sebb Anlamına Gelen Diğer Kavramlar

Hadislere bakıldığında diğer bazı ifadelerin de "sebb" ve "şetm" ile açıklanarak "sövmek" manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar lanet (**لعن**), ayıplamak (**وقع في**) ve kötü konuşmak (**نال من**) kelimeleridir. Bu ifadelerin "sebb" ile olan bağlantısı ilgili rivayetlerden örnekler verilerek açıklanacaktır.

1.2.1. Lanet (**لعن**)

Uzaklaştırmak ve kovmak manasındaki lanet, Allah tarafından olursa hayırdan uzaklaştırma, insanlar tarafından kullanılırsa da sövmek ve beddua etmek anlamlarına gelmektedir.⁴² Asıl olarak kovmak manasına gelen lanete, sövmek ve cezalandırmak manaları ise sonradan eklenmiştir.⁴³ Aynı kökten gelen "تلاعن / lanetleşme" de sözlükte "تشتام / karşılıklı sövmek" ile eş anlamlı

³⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5: 317.

³⁹ Buhârî, "Menâkıb" 17.

⁴⁰ Müslim, "Mesâcid", 67.

⁴¹ Buhârî, "Mevâkıtü's-salât", 42.

⁴² İbn Manzûr, "L'an", Lisânu'l-Arab, 13: 387; Zebîdî, "L'an", Tâcu'l-arûs, 36: 118.

⁴³ Es-Sâhib İsmâil b. Abbâd b. Vezîran b. el-Abbâs, el-Muhîb fi'l-luga, thk. Muhammed Hasan el-Yasin, (Beyrut: Alemlü'l-Kutub, 1994), 2: 50.

olarak açıklanmıştır. Aralarındaki fark; karşılıklı sövmeye tarafların ikisi de olayda yer almaktadırlar. Lanetleşmede ise, taraflardan sadece biri olayda yer alabildiği gibi⁴⁴ her iki taraf da bulunabilir.⁴⁵ Aynı kelimedenden türeyen “لعين /mel’ûn” kelimesi ise sebb edilmiş, şetm edilmiş kimse için kullanılmaktadır.⁴⁶

Kur’an-ı Kerîm’de: “Allah şöyle der: ‘Sizden önce gelip geçmiş cin toplulukları ile birlikte ateşe girin.’ Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder” (el-A’ râf, 7/38) ayetindeki lanet ifadesinin hakaret anlamında kullanıldığı nakledilmektedir.⁴⁷

Hadislerde ise “lanet” kelimesi “sebb” ve “şetm” ile beraber kullanılmaktadır. Hatta bazen “sebb” kelimesi “lanet etti” şeklinde açıklanmıştır. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber; “*Büyük günahlardan biri kişinin anne babasına lanet etmesidir.*” buyurmuştur. Kişinin anne babasına nasıl lanet edeceğini anlayamayan ashâba da durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Bir kişi birinin babasına söver o da onun babasına söver annesine söver o da onun annesine söver.*”⁴⁸

1.2.2. Ayıplamak (وقع في)

Düşmek manasındaki “وقع في” harf-i ceri ile kullanıldığında, gıybetini yapmak, ayıplamak, çekiştirmek anlamlarına gelmektedir.⁴⁹ Hadislerde sövmek manasında da kullanılmıştır. Nitekim bir rivayette, Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın (ö. 32/653) yanında bir adam, onun Cahiliye döneminde yaşamış olan babalarından birine sövmüş (ان رجلا وقع في اب كان له في الجاهلية) bunun üzerine Abbas adama tokat atmıştır. Durum Hz. Peygamber’e intikal ettiğinde ise: “*Abbas benim ailemden, ben de onun ailesindenim. Ölmüşlerimize sövmeyin ki, yaşıyanlarımız alınmasın*” buyurmuştur.⁵⁰

1.2.3. Kötü Konuşmak (نال من عرضه)

⁴⁴ Zebîdî, “L’an”, Tâcu’l-arûs, 36: 120.

⁴⁵ Halîl b. Ahmed, “La’n”, Kitabu’l-ayn, 2: 142.

⁴⁶ Halîl b. Ahmed, “La’n”, Kitabu’l-ayn, 2: 141.

⁴⁷ Ebî Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu’l-beyân an te’vili’l- Kur’ân, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, (Kahire: Mektebet-i İbn Teymiyye, ts.), 12: 416.

⁴⁸ Buhârî, “Edeb”, 4.

⁴⁹ Zebîdî, “Vka’”, Tâcu’l-arûs, 22: 356.

⁵⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, Sünenü’n-Nesâî, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2009), “Kasâme”, 22-23.

Ulaşmak, elde etmek, kazanmak anlamındaki “نال من” harf-i ceri ile beraber kullanıldığında, bir şeye zarar/hasar vermek manasında olup “فلان ينال من فلان عرض فلان” şeklinde, “filan kişi filanın şerefine/onuruna sövdü” anlamında kullanılmaktadır.⁵¹ Nitekim bir rivayette anlatıldığına göre, Mâiz b. Mâlik (ö. ?) recm edilirken ashaptan birinin bir diğerine: “Yüce Allah kendisini gizlediği halde nefsi onu bırakmayan ve köpekler gibi taşlanan şu adama bak!” dediğini Hz. Peygamber işitmiş fakat sükût etmiştir. Biraz yürüdükten sonra bir eşek leşine rastlayınca, o iki kişinin çağırılmasını emretmiş ve onlara: “Bu eşeğin etinden yiyiniz!” buyurmuştur. Onlar: “Bu eşeğin etinden kim yer ki?” dediklerinde ise: “Az önce kardeşinizin onuru hakkında kötü konuşmanız (نلتما من عرض اخيكما) bunu yemekten daha ağırdır! Nefsim elinde olana yemin olsun ki o, şu an cennet nehirlerine dalmaktadır.” buyurmuştur.⁵² Bu rivayette bir kişinin onuru hakkında kötü konuşmak ona sebbetme şeklinde açıklanmıştır.⁵³

Bir diğer rivayete göre Muğîre b. Şu'be'nin, (ö. 50/670) Hz. Ali (ö. 40/661) hakkında kötü konuşması (نال المغيرة بن شعبة من علي) üzerine Zeyd b. Erkâm da (ö. 68/688), Muğîre b. Şu'be'ye karşı çıkmış ve Hz. Peygamber'in ölümlere sebbetmeyi yasakladığı halde; vefat etmiş bulunan Hz. Ali'ye neden sebbettiğini sormuştur (فلم تسب عليا و قد مات).⁵⁴

2. Sahâbenin Birbirlerine Sebbine Etki Eden Unsurlar

Sebb ve ilgili diğer kavramların anlam içeriği ve bunların geçtiği rivayetlerden örnekler verdikten sonra, asıl konumuz olan sahâbenin sahâbeye sebbi meselesine geçebiliriz. Bu minvalde yapılan tespit araştırmasına göre;

- Hz. Âişe'nin Zeyneb bt. Cahş'a (ö. 20/641),⁵⁵
- Hâlid b. Velid'in (ö. 21/642) Abdurrahman b. Avf'a (ö. 32/652)⁵⁶ ve recm edilen bir kadına,⁵⁷

⁵¹ İbn Manzûr, “Nyl”, Lisânu'l-Arab, 11: 685; Zebîdî, “Nyl”, Tâcu'l-arûs, 31: 54.

⁵² Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî, es-Sünen, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), “Hudûd”, 23.

⁵³ Azîmâbâdî, Avnu'l-ma'bûd, 12: 111.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 32: 43. Bu konuda bk. Bahaüddin Varol, “Emevîler'in Hz. Ali Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi 4/8(2006): 83-108.

⁵⁵ Buhârî, “Hibe ve fadlihâ ve't-tahrîd aleyhâ”, 8.

⁵⁶ Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 222.

⁵⁷ Müslim, “Hudûd”, 23.

- Hz. Ebû Bekir'in kendi oğlu Abdurrahmân'a (ö. 53/673),⁵⁸
- Ümmü Mistah'ın (ö. ?) kendi oğlu Mistah b. Üsâse'ye (ö. 34/654),⁵⁹
- Rebâb bt. Ka'b'ın (ö. ?) kendi oğlu Huzeyfe b. el-Yemân'a (ö. 36/656),⁶⁰
- Ebû Zerr'in (ö. 32/653) Bilâl-i Habeşî'ye (ö. 20/641)⁶¹

olan sebbleri rivayetlerde yer almaktadır. Bu bölümde rivayetlere yansıyan olaylarda sahâbenin hangi lafızları kullandıkları ve etki eden unsurların tesbitine çalışılacaktır. Bunları; mizâc, akrabalık ilişkileri ve kültürün etkisi olarak üç başlıkta ele almak mümkündür.

2.1. Mizâcın Etkisi

Huy, yaratılış, tabiat, karakter gibi anlamlara gelen mizaç;⁶² tez canlılık, soğukkanlılık, neşeli olma veya çabuk sinirlenme gibi insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerdir.⁶³ Kişilik ise bir kimseye özgü manevi ve ruhsal özelliklerin bütünüdür.⁶⁴ Yani kişilik ve mizâc, bir insanın genel özelliklerini oluşturan, onu diğer insanlardan ayıran vasıflardır. Bu yüzden bir insanın söz, fiil ve karşılaştığı bir olay karşısındaki davranışları onun kişiliği ve mizacındaki özelliklerden ayrı düşünülemez. Bir olay karşısında bir kişi sinirlenip kolayca kötü sözler söyleyebilirken, bir başkası daha sakin kalabilmektedir. Şüphesiz ki ashâbın içerisinde de yaşanan bir olay karşısında daha çabuk öfkelenen, katı, sert mizâçlı kişiler vardı. Bu yüzden ashâbın birbirine sebbinde, karakteristik özelliklerin bu olaydaki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu konuda karakterlerindeki çabuk sinirlenmenin söylemlerine yansıdığı görülen Hâlîd b. Velîd ve Zeyneb bt. Cahş'ı örnek olarak zikretmek mümkündür.

⁵⁸ Buhârî, "Mevâkıtü's-salât", 42.

⁵⁹ Buhârî, "Şehâdât, 15.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 38: 353-354.

⁶¹ Müslim, "Eymân", 38.

⁶² Komisyon, Türkçe Sözlük, 1404.

⁶³ Bedri Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of International Social Resarch 5/23, (2012), 343.

⁶⁴ Komisyon, Türkçe Sözlük, 1118.

Hâlid b. Velîd'in⁶⁵ sebbettiğine dair kaynaklarda üç rivayet yer almaktadır. İlk olay şu şekildedir: "Hâlid b. Velîd ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma oldu ve Hâlid ona sövdü. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.): "Ashâbımdan kimseye sövmeyin! Çünkü biriniz Uhud (dağı) kadar altın infak etse, onların bir ölçüğüne veya yarısına erişemez" buyurdu.⁶⁶

İbn İshak'ın (ö. 151/768), naklettiği şu rivayet iki sahâbî arasında geçen tartışmanın mahiyetini açıklamaktadır: "Hâlid b. Velîd ile Abdurrahman b. Avf arasında (Benî Cezîme olayı⁶⁷ ile ilgili) bir konuşma gerçekleşti. Bu konuşmada Abdurrahman b. Avf ona: "Sen İslam'da bir cahiliyet işi işledin" dediğinde Hâlid b. Velîd: "Ben babanın intikamını aldım" dedi. Abdurrahman ise: "Yalan söyledin. Babamın katilini ben öldürdüm. Sen amcan Fâkih b. Muğîre'nin (ö. ?) intikamını aldın" diye cevap verdiğinde aralarında bir münakaşa meydana geldi. Olay Hz. Peygamber'e ulaştınca Hâlid b. Velîd'e: "Sakin ol Ey Hâlid! Ashabımı rahat bırak. Şayet senin Uhud dağı kadar altının olsa ve onu Allah yolunda harcasan ashâbımdan bir kişinin ne akşam yürümesine ne de sabah yürümesine ulaşamazsın." buyurdu.⁶⁸

Hâlid b. Velîd ile ilgili ikinci rivayet şöyledir: Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek: "Ben zina ettim; beni temizle!" dediğinde Rasûlullâh ondan tevbe

⁶⁵ Savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı, Hz. Peygamber'in "Allah'ın kılıçlarından biri" olarak methettiği Hâlid b. Velîd (Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 27), cihada olan sevgisinin yanında sert mizacıyla da öne çıkmaktadır. Benî Cezîme kabilesinin *أسلمنا*/teslim olduk/müslüman olduk" yerine *صباتنا*/din değiştirdik" demeleri üzerine onlarla ilgili ölüm emri vermesinde ve bağımsızlığını ilan edip zekât vermeyen kabile reisi Mâlik b. Nüveyre (ö. 11/632) ile ilgili verdiği ölüm emrindeki sert tavrından dolayı eleştirilmiştir. Bu konuda bk. Bu konuda bk. Efendioğlu, Mehmet, "Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkidlerin Mahiyeti Üzerine", Hadis Tetkikleri Dergisi 2/4,(2004): 51-79. Hâlid b. Velîd ile ilgili rivayetlerde sebbetmesine onun yapısı itibarıyla sert ve katı bir mizaca sahip olmasının etki ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden bir kişiye sinirlendiğinde daha çabuk kaba ifadeler kullanması mümkün görünmektedir.

⁶⁶ Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 222.

⁶⁷ Hâlid b. Velîd ve Abdurrahman b. Avf'ın bahsettikleri Benî Cezîme olayı ve öç alma mevzuu ile ilgili olay şöyledir: "Hâlid b. Velîd'in amcası Fâkih b. Muğîre, Abdurrahman b. Avf'ın babası Avf b. Abdî menâf ve Hz. Osman'ın babası Affân b. Ebi'l Âs ticaret için Yemen'e gittiler. Dönüşte Yemen'de ölen Benî Cezîme kabilesinden bir adamın mallarını vârislerine ulaştırmak üzere taşdılar. Benî Cezîme kabilesinden kendisine Hâlid b. Hişâm denilen bir adam ise malların kendisine ait olduğunu iddia etti bunun üzerine aralarında çıkan çatışmada Hâlid b. Velîd'in amcası ve Abdurrahman b. Avf'ın babası öldürüldü, Hz. Osman'ın babası ise kaçarak kurtuldu. Daha sonra Abdurrahman b. Avf babasının katili olan Hâlid b. Hişâm'ı öldürdü. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Seka- İbrahim el-Ebyârî- Abdülhâfız eş-Şelebî,(Mısır: y.y., 1955), 2: 431.

⁶⁸ İbn Hişâm, es-Sîre, 2: 431.

etmesini istedi. Fakat o: “Beni de Mâiz b. Mâlik gibi geri mi çevirmek istiyorsun?” diye ısrar ederek zinadan dolayı hamile olduğunu belirtti. Bunun üzerine Hz. Peygamber de çocuğu doğurunca gelmesini istedi. Çocuğu doğurup geldiğinde ise sütten kestiği zaman gelmesini söyledi. Kadın sütten kesip geldiğinde Rasûlullâh onun göğsüne kadar gelecek şekilde çukur kazılıp recm edilmesini emretti. Recm esnasında ona taş atanlardan biri de Hâlid b. Velîd’idi. Attığı taş kadının başına geldi ve Hâlid’in yüzüne kan sıçradı. Bunun üzerine o da kadına sebbetti. Hz. Peygamber ise: “*Yavaş ol Ey Hâlid! Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim bu kadın öyle bir tevbe etti ki onu bir sâhib-i meks (haraçtı) bile yapsaydı mutlaka affedilirdi.*”⁶⁹ buyurdu.

Konuyla ilgili son rivayet ise şöyledir: “Hâlid b. Velîd aralarında yaşanan bir tartışma esnasında Ammâr’a sebbetti. Hâlid yaşanan bu olayı Hz. Peygamber’e şikâyet ettiğinde Rasûlullâh: “*Ammâr’a sebbedene Allah sebbeder*” buyurmuştur.⁷⁰

Yukarıda zikredilen bu rivayetlerde Hâlid b. Velîd’in bazı sahâbîlere sebbettiği yer almaktadır. Kavram analizi yapılan sebb, ağır küfürlerden sinir anında söylenen hafif ifadelerle kadar tüm sözleri kapsadığına göre Hâlid b. Velîd, galîz bir söz de hafif bir söz de söylemiş olabilir. Tüm sebb olaylarında Hz. Peygamber tarafından uyarılması ise onun haksız bir tavırda bulunduğu delalet etmektedir. Ayrıca bu uyarıları sebb edilen kişilerin konumlarına da dikkat çekerek Hâlid b. Velîd’e ikazda bulunmuştur. Nitekim Abdurrahman b. Avf, ilk müslümanlardan biridir ve her zaman Hz. Peygamber’in yanında bulunmuştur.⁷¹ Ondand bahsederken “*Ashâbıma sövmeyiniz!*” demiştir. Hâlid b. Velîd’in de ashâbından olmasına rağmen Hz. Peygamber’in bu şekilde ikazda bulunmasının nedeni Abdurrahman b. Avf’ın ilk müslümanlardan, uyarıya muhatap olan Hâlid b. Velîd’in ise daha sonraki dönem müslümanlarından

⁶⁹ Müslim, “Hudud”, 23.

⁷⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, et-Târîhu’l-kebir, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 3: 136. Rivayetin bir başka tarikinde Hz. Peygamber’in: “Kim Ammâr’a düşmanlık ederse Allah da ona düşmanlık eder. Kim ona buğz ederse Allah da ona buğz eder. Kim ona sebbedirse Allah da ona sebbeder.” buyurduğu nakledilmektedir. (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 28: 24)

⁷¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 4: 176-177.

birisi olmasıyla açıklanmıştır.⁷² Aynı şekilde Hâlid b. Velîd recm edilen kadına sebbettiğinde Hz. Peygamber kadının tevbe edip temizlendiğini belirtmiştir.

Sahâbenin sahâbeye sebbetmesinde verilecek ikinci örnek Ümmehâtü'l mü'minin'den Zeyneb bt. Cahş'dır. O'nun Hz. Âişe ile aralarında geçen iki farklı sebbetme olayı söz konusudur.

İlk rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber'in hanımları iki gruba ayrılmıştı. İlk grupta; Âişe, Hafsa (ö. 45/665?), Safiyye (ö. 50/670?) ve Sevde (ö. 23/644), ikinci grupta ise Ümmü Seleme (ö. 62/681) ve Hz. Peygamber'in diğer hanımları vardı. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye olan sevgisini bildiklerinden O'na bir hediyeye vermek istediklerinde Hz. Âişe'nin yanında bulunduğu zamanı gözlerlerdi. Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme grubundaki hanımları bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Bu sebeple ilk olarak Ümmü Seleme'yi Hz. Peygamber'e göndererek bu durumdan duydukları hoşnutsuzluğu dile getirdiler. Ümmü Seleme bu isteği birkaç defa iletince Hz. Peygamber ona: "*Sakin Âişe hakkında söylenip de bana eza verme, bana hiçbir kadının örtüsü altında bulunduğum sırada vahiy gelmez de yalnız Âişe'nin evinde iken vahiy gelir.*" buyurdular. Sonrasında Hz. Peygamber'in hanımlarının isteği üzerine aynı talebi Hz. Fâtıma ilettiğinde, Rasûlullâh ona: "*Ey kızcağızım! Benim her sevdiğimi sen de sevmeyiş misin?*" diye cevap verdi. Ümmü Seleme grubu son olarak Zeyneb bt. Cahş'a başvurdu. O da: "*Yâ Rasûlallah! Kadınların İbnu Ebî Kuhâfe'nin kızı hakkında Allah'tan senin için adalet istiyorlar*" diyerek orada bulunan Âişe'ye sebbetti. Rasûlullâh, karşılık verecek mi diye Âişe'ye baktı. Bunun üzerine Âişe Zeyneb'i susturdu. Hz. Peygamber de Âişe'ye: "*Muhakkak ki o, Ebû Bekir'in kızıdır.*" buyurdu.⁷³

Hz. Zeyneb ile Hz. Âişe arasında geçen diğer sebb olayı da şöyledir: "Bir defasında Âişe'nin yanında Zeyneb bt. Cahş varken Rasûlullâh onu fark et-

⁷² Ebu'l Ferec Abdurrahman İbnü'l Cevzi, Keşful-muşkil min hadîsi's-sahîhayn, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 3: 151.

⁷³ Buhârî, "Hibe ve fadhîhâ ve't-tahrîd aleyhâ", 8. Hadisin bir diğer tarikinde Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in tavrını gözlemlediği ve onun izin verdiğini anladıktan sonra Hz. Zeynep'e cevap verdiği nakledilmektedir. (Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 83) Ancak Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in tavırına bakarak Hz. Zeyneb'e sebbetmesi, Hz. Peygamber'in bu hususta ona açıktan izin verdiğine veya mesela izin verme manasında göz işareti yapmış olduğuna delil değildir. Hz. Âişe kendisini savunmuş Hz. Peygamber de buna engel olmamıştır. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, el-Minhâc şerhu Müslim b. el-Haccâc, (Mısır: Tabâ'tu Ezher, 1969), 15: 207.

meden Âişe'ye eşler arasında olabilecek bir hareket yaptı. Âişe de Hz. Peygamber'i Zeyneb'in varlığından haberdar etti. Bu olay üzerine Zeyneb Âişe'ye sataştı.⁷⁴ Hz. Peygamber Zeyneb'i uyardı fakat o sataşmasından vazgeçmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de Âişe'ye : “سببها/Sen de ona karşılık ver!” buyurdu.⁷⁵

Hz. Zeyneb'in Hz. Âişe'ye sebbinde kıskançlığın etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü Hz. Zeyneb, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı O'nun halasının kızı olmasıyla⁷⁶ ve “Sizin nikâhınızı aileniz kıydı; benim nikâhımı ise Allah gökte kıydı” diyerek övünürdü.⁷⁷ Ayrıca Hz. Âişe onunla ilgili: “Hz. Peygamber'in diğer eşleri arasında o benimle yarıştı ve Hz. Peygamber'in nezdinde kendisini benimle denk sayardı” demektedir.⁷⁸ Zeyneb bt. Cahş, ibâdete düşkünlüğü ve cömertliği ile öne çıkmasıyla birlikte sert bir mizaca sahip idi ve çabuk sinirlenip çabuk da sakinleşen bir yapısı vardı.⁷⁹ Zeyd b. Hârise de Hz. Peygamber'e gelerek kendisini Zeyneb bt. Cahş'dan boşamasını istediğinde bu durumu dile getirmiş ve “Zeyneb sözleriyle beni incitiyor.”⁸⁰ demiştir. Dolayısıyla Hz. Zeyneb'in bazı ağır sözlerine ve sebbetmesine kişiliğindeki çabuk sinirlenmenin sebep olduğu ifade edilebilir.

Hz. Âişe ve Hz. Zeynep arasında farklı nedenlerden dolayı tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Olaylarda söyledikleri sözler ise insânî ilişkilerde olabilecek durumlardır. Ayrıca birbirlerine karşı kullandıkları ifadelerin onların ilişkilerini koparmadığı gibi kırgınlıklara da sebep olmadığı anlaşılmaktadır.⁸¹

⁷⁴ Rivayette ifade şu şekilde yer almaktadır: “اقبلت زينب تفحم” Burada kullanılan Hz. Zeyneb'in Hz. Âişe'ye dil uzatması anlamındaki “تفحم” kelimesinin şetm etmeye kalkışmak, bir şeyi görmeden ve araştırmadan gıybetini yapmak, dil uzatmak anlamında olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Azîmâbâdi, Avnu'l-ma'bûd, 13: 241.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41.

⁷⁶ İbn Hacer, el-İsâbe, 8: 92.

⁷⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 22.

⁷⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 2: 53.

⁷⁹ Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 83.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân, thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Türki, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 2006), 17: 155.

⁸¹ Rivayetlerde Hz. Zeyneb ve Hz. Âişe'nin birbirlerine tam olarak hangi ifadelerini kullandıkları yer almamaktadır. Aralarında geçen hâdiselere rağmen Hz. Âişe onu takva sahibi, doğru sözlü, sadakayı çokça veren, sıla-i rahimi gözeten biri olarak nitelendirmektedir. (Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 83) İfk

2.2. Akrabalık İlişkilerinin Etkisi

Ashabın birbirlerine sebbinde dikkat edilmesi gereken bir unsur da aralardaki akrabalık ilişkilerinin buna sebep olmasıdır. Şüphesiz anne-babanın kendi çocuklarına sebbi ile iki sahâbenin birbirlerine sebbi aynı değildir. Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahmân'a ve Ümmü Mistah'ın oğlu Mistah b. Üsâse'ye sebbi bu konuya örnek verilebilir.

Abdurrahmân, babasının kendisine sebbine sebep olan olayı şöyle anlatmaktadır: "Bir defasında Hz. Peygamber ashâbına, suffedeki kimseler ile ilgili: "Evinde iki kişilik yiyeceği olan onlardan üç kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beş veya hut altı kişiyi alıp evine götürsün" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber on kişiyi, Hz. Ebû Bekir de üç kişiyi evine götürdü. Hz. Ebû Bekir (ailesine) misafirlerin ağırlanmasını emrederek Hz. Peygamber'in yanına döndü. Yemeğini yiyene kadar da orada kaldı sonra evine döndü. Geldiğinde karısı ona: "Seni misafirlerinin yanında bulunmaktan alıkoyan nedir?" dedi. Hz. Ebû Bekir ise: "Onlara hala yemek vermedin mi?" diye sorduğunda karısı: "Sen gelmedikçe yemek yemeyeceklerini söylediler, yemek ikram ettik kabul etmediler." dedi. Ben gidip saklandım. Ebû Bekir bana: "Hey sersem/ahmak!" diye bağırdı ve sövdü. (يا غنتر فجدع وسب) Daha sonra misafirlere: "İçinize sinmez olsun, yiyiniz, vallahi ben o yemekten asla yemeyeceğim." dedi.⁸² Hadisin bir başka rivayetinde Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahmân'a "يا غنتر ey sinek" dediği nakledilmektedir.⁸³

hadisesinde de Hz. Peygamber'in: "Yâ Zeyneb! Âişe hakkında ne bildin ve ne gördün?" demesi üzerine Hz. Zeyneb: "Yâ Rasûlullah! Ben kulağımı, gözümü işitmediğim, görmediğim şeyden muhafaza ederim. Vallahi ben Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmem" diyerek Hz. Âişe'yi savunmuştu. (Buhârî, "Şehâdât", 15)

⁸² Buhârî, "Mevâkîti's salât", 42.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3: 237. Hattâbî, "sinek" anlamına gelen "غنتر" in sebb ifadesi olduğunu belirtmekte ve Hz. Ebû Bekir'in, oğluna bu ifadeyi onu sineğe benzeterek küçümsemek için söylediğini ifade etmektedir. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Bustî, Garîbu'l-hadis, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 2: 6. Devamındaki "فجدع" ifadesi ise kulağın, burnunun veya dudağının kesilmesi için bir beddua (Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, Fethu'l-bârî bi şerh-i sahihi'l-Buhârî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 6: 597) ya da onu "galiz sözlerle susturdu" anlamındadır. (Zeynüddin Ebu'l Ferec İbn Receb el-Hanbelî, Fethu'l-bârî şerh-i sahihi'l-Buhârî, thk. Mahmud b. Şaban b. Abdu'l Maksûd v.dğr., (Medine, Mektebetu'l-Garbâ el-Eseriyye, 1996), 5:168) Hz. Ebû Bekir'in oğluna sebbi onun misafirlerin hakkını ihmal ettiğini, vazifesini gerektiği gibi yerine getirmediğini zannetmesi sebebiyledir. (İbn Receb, Fethu'l-bârî, 5:168)

İçerisinde sebb ifadesi yer almasa da Hz. Âişe, babasının kendisini azarlamasına sebep olan olayı şöyle anlatmaktadır: “Rasûlullâh ile birlikte yola çıktığımız bir seferde Beydâ’ (yahut Zâtü’l-Ceyş) denilen yerde gerdanlığım koptu. Onu aramak için Rasûlullah ashâbıyla birlikte bekledi. Ashâbın ne yanlarında ne de bekledikleri yerde su yoktu. İnsanlar Ebû Bekir’e: “Âişe’nin yaptığını görüyor musun? Rasûlullâh ile diğer insanları suyu bulunmayan bir yerde alıkoydu üstelik yanlarında su da yok” dediler. Ebû Bekir yanıma geleerek bana: “Bu bölgede ve insanların yanında su yok. Buna rağmen Rasûlullâh’la insanları burada alıkoydun” diyerek bana sitemde bulundu ve ağzına geleni söyledi. (فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ)⁸⁴

Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir diğer rivayeti ise Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/713) şöyle anlatmaktadır: “Rasûlullâh ashabıyla birlikte otururken bir adam Hz. Ebû Bekir’e sövdü. (وَقَعَ رَجُلٌ بِأَبِي بَكْرٍ) Hz. Ebû Bekir ise ona karşılık vermedi. Sonra o adam bu davranışı ikinci defa yaptı. Hz. Ebû Bekir yine karşılık vermedi. Üçüncü defa yaptığında ise Hz. Ebû Bekir ona gereken cevabı verdi. Bunun üzerine Rasûlullah ayağa kalktı. Hz. Ebû Bekir de: “Ey Allah’ın Rasûlü, yoksa bana kızdın mı?” deyince Rasûlullâh: “(O adam sana atıp tutmaya başlayınca senin adına ona cevap vermek üzere) gökten bir melek inip onun sana karşı söylediği sözleri yalanlamaya başladı. Sen ona karşılık vermeye başlayınca bir şeytan çıkıp geldi. Ben de şeytanın bulunduğu yerde oturmam.” buyurdu.⁸⁵

İlk olarak zikredilen rivayetlerde oğlu Abdurrahmân’a misafir hakkını gözetmediği için sebbeden, kızı Hz. Âişe’ye de insanları su olmayan bir yerde beklettiği için kızan Hz. Ebû Bekir, kendisine söven bir adama ise daha müsâmahalı davranmıştır. Hz. Ebû Bekir’in oğluna ve kızına karşı kullandığı ifadelerin, onların yaptıkları hatalara karşı ani bir tepki olarak ortaya çıktığı ve te’dib amaçlı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶

Sahâbenin sebbetmesinde akrabalık ilişkilerinin etkili olduğu görülen diğer bir örnek Ümmü Mistah’ın, oğlu Mistah b. Üsâse’ye sebbidir. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: “Hz. Âişe hakkında atılan iftira yani ifk hadisesi konusunda konuşanlardan biri de Mistah b. Üsâse idi. Hakkında konuşulan iftirayı

⁸⁴ Müslim, “Hayz”, 367.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41.

⁸⁶ İbn Hacer, Fethu’l-bâri, 6: 597.

henüz bilmeyen Hz. Âişe, bir gece Mistah'ın annesi⁸⁷ ile beraber ihtiyaç gidermek için dışarı çıkmıştı. Beraber yürürlerken Mistah'ın annesinin ayağı takılınca: “تعس مسطح / Mistah helak olsun!”⁸⁸ dedi.⁸⁹ Hz. Âişe'nin: “Ne fena söyledin! Bedir'de hazır bulunan bir kişiye mi sebediyorsun?” demesi üzerine Mistah'ın annesi: “Hele şu saf tazeye bakın! Sen ortada dönen iftiraları işitmedin mi?” diyerek iftira sahiplerinin sözlerini haber verdi.⁹⁰

Ümmü Mistah, işlediği bu büyük suçtan dolayı sinirlenerek oğluna sebetmiştir. Aralarındaki anne-oğul ilişkisi ve Hz. Âişe'ye olan akrabalık bağı onun Mistah'a karşı daha sert davranmasına sebep olmuştur.

2.3. Kültürün Etkisi

Ashâbın vaktiyle içerisinde yaşamış olduğu cahiliye kültürü, şüphesiz onların söylem ve davranışlarına etki etmiştir. Bu duruma örnek olarak Ebû Zerr el-Gıfârî'nin bir sahâbiye sebbini zikretmek mümkündür.

Konuyla ilgili rivayet şu şekildedir: “Ma'rûr b. Süveyd (ö. ?) Rebeze'de Ebû Zerr'e uğradığında o ve kölesi üzerinde aynı elbisenin olduğunu görünce: “Bu iki kumaşı bir araya getirseydin bir takım elbise olurdu.” dedi ve bu davranışının sebebini sordu. Ebû Zerr ise ona: “Benimle din kardeşlerimden birisi arasında bir münakaşa geçmişti. O zâtın annesi a'cemî (Arap olmayan) biri idi. Ben de onu annesi sebebi ile ayıpladım. O da beni Hz. Peygamber'e şika-

⁸⁷ Rivayette oğluna sebeden Ümmü Mistah, Hz. Ebû Bekir'in teyzesinin kızı olan Selmâ'dır. (İbn Hacer, el-İsâbe, 8: 280) İbn Sa'd onunla ilgili: “Ümmü Mistah müslüman oldu ve İslamı güzel oldu. O ifk hadisesinde Hz. Âişe hakkında konuşulduğunda Mistah'a karşı insanların en sert tavır alanıydı.” demiştir. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, Kitâbu't-tabakâtî'l-kebir, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1421), 10: 217.

⁸⁸ İbn Hacer (ö. 852/1449), “تعس” ifadesinin “yüzüstü yere düşsün, helak olsun, şerre uğrasın” gibi manalara geldiğini ifade etmektedir. Ona göre Ümmü Mistah, bu sözü hakkında söylenenleri duyurmak için Hz. Âişe'ye kasıtlı söylemiştir. Ya da ittifakla Allah, (Ümmü Mistah'ın) diliyle Hz. Âişe'yi hakkında söylenenler konusundaki gafletinden uyandırmıştır denilerek açıklanmıştır. İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 8: 466.

⁸⁹ Kullandığı ifade rivayetlerde sebb olarak geçse de daha çok bir beddua cümlesidir.

⁹⁰ Buhârî, “Şehâdât, 15. Rivayetin diğer tariklerinde Hz. Âişe'nin Ümmü Mistah'a: “Oğluna neden sebediyorsun?” (Buhârî “Tefsîr”, 12), “Salih bir adam ve Bedir'e katılmış birine mi sebediyorsun? (Ebû'l Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir, (Kahire, Mektebet-i İbn Teymiyye, ts.), 23: 67), “Subhânallah, Muhâcirlerin ilklerinden olan Bedir'de bulunmuş olan oğluna mı sebediyorsun?” (Taberânî, Mu'cemu'l-kebir, 23: 107), “Sen Rasûlullah'ın ashâbından olan birine mi sebediyorsun? (Taberânî, Mu'cemu'l-kebir, 23: 116) gibi farklı ifadelerle hayretini belirttiği yer almaktadır.

yet edince: “*Yâ Ebâ Zerr! Gerçekten sen kendinde cahiliyet (izi) bulunan bir adam-sın!*” dedi. Ben de: “*Yâ Rasûlullâh! Eğer bir kimse aileme söverse onun da an-ne babasına söverler.*” dedim. Hz. Peygamber tekrar: “*Yâ Ebâ Zerr! Gerçekten sen kendinde cahiliyet (izi) bulunan bir kimsesin! Onlar sizin din kardeşlerinizdir. Allah onları sizin emrinizin altına vermiştir. Onlara kendi yediğinizden yedinin! Kendi giydiğinizden giydirin! Onlara yapamayacakları işleri yüklemeyin! Şayet yük-lerseniz onlara yardım edin!*” buyurdu.⁹¹

Rivayetin başka bir tarikinde Ebû Zerr: “Ben bir kişiye sebettim ve onu annesi sebebiyle ayıpladım.” demektedir.⁹² Olay Hz. Peygamber’e ulaştığında ise Ebû Zerr’e ilk olarak: “*Sen ona sebettin mi?*” ikinci olarak da: “*Sen onu an-nesi sebebiyle ayıpladın mı?*” dedikten sonra “*Sen kendisinde cahiliyet âdeti bulu-nan bir kimsesin*” demiştir.⁹³

Ebû Zerr’in sebbetiği kişinin Bilal b. Rabâh el-Habeşî olduğu ve onu anne-sinin zenci oluşuyla yererek: “*يا ابن السوداء/ Ey kara kadının oğlu!*” dediği nak-ledilmektedir.⁹⁴ Ayrıca Ebû Zerr’in yeni müslüman olduğu dönemlerde amca-sının oğluna: “*يا ابن الامة/ Ey Cariyenin oğlu!*” diyerek benzer bir ifadeyi kul-landığı rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber de ona: “*Senden henüz bedevilik gitmemiş*” buyurmuştur.⁹⁵

Ebû Zerr ile Bilâl-i Habeşî arasında geçen olayda karşılıklı bir sebbin ol-duğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Zerr: “Bir kimse aileme söverse onun da anne babasına söverler” diyerek Hz. Bilâl’in de sebbettiğini ima etmiştir. Ebû Zerr’in bu davranışı, haramlığını bilmemesi ve kendisinde cahiliyeden kalan bir haslet olmasıyla açıklanmaktadır.⁹⁶ Nitekim Ebû Zerr, Hz. Peygamber’in bu uyarısından sonra yaptığı davranıştan pişman olarak yüzünü yere koymuş ve “Bilâl’in ayağı bu yüzü çignemedikçe kaldırmam”⁹⁷ demiştir.

⁹¹ Müslim, “Eymân”, 38.

⁹² Buhârî, “İman”, 22.

⁹³ Buhârî, “Edeb”, 44.

⁹⁴ Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, Umdetu’l kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî. (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 1: 329.

⁹⁵ İbn Sa’d, Tabâkât, 4: 211.

⁹⁶ Aynî, Umdetu’l-kârî, 1: 329.

⁹⁷ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî, İrşâdu’s-sârî li şerh-i sahihi’l-Buhârî, (Bulak: Matbaâtu’l-Emeviyye, 1905), 1: 115.

İçerisinde sebb ifadesi yer almayan bir diğer rivayette de: Minâ'dayken kendisine: "Hz. Osman (ö. 35/656) (Minâ'da) namazı dört rekât kıldı" denildiğinde bu durum kendisine ağır gelen Ebû Zerr lafını esirgememiş (فاشئتد علي ابي ذر وقال قولاً شديداً) ve Rasûlullâh'ın (s.a.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile birlikte (Minâ'da) namazı hep iki rekât kıldığını söylemiştir. Ancak sonrasında kendisi de namazı Hz. Osman gibi dört rekât kılınca bunun sebebi sorulduğunda Hz. Peygamber'in yöneticilere itaatsizlik etmeme yasağına uyduğunu belirtmiştir.⁹⁸

Cahiliye toplumunun İslam ile buluşması, bir topluluğun kısa denebilecek bir zamanda köklü değişim ve dönüşüm hareketine örnek gösterilebilir. İnsan tabiatı gereği yeniliğe açık olmakla beraber daha sonrasında eski alışkanlıklarından da izler taşıyabilmektedir. Çünkü insanlar alışkanlıklarına kademeli olarak veda etmektedirler. Hızlı bir dönüşüm olmuş görünse bile karakter ve sosyo-kültürel çevrenin etkileri daha uzun süreler devam eder. Ebû Zerr bu konuda güzel bir örnektir. O, yol kesen, hacıları soyan hırsızlar olarak bilinen Ğifâr⁹⁹ kabilesindedir. Müslüman olmak için Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğinde Rasûlullâh (s.a.) onun Ğifâr kabilesinden olduğunu duyunca şaşırmişti. "Onlar yol kesen kimselerdir" deyip hayretle Ebû Zerr'e baktıktan sonra "Allah'ın dilediği kimseyi hidayete erdireceğini" söylemişti.¹⁰⁰ Nitekim kavmi gibi Ebû Zerr'in de müslüman olmadan önce yol kestiği, hatta bu konuda kavmi içerisinde en cesaretli kişi olduğu nakledilmektedir.¹⁰¹ Ebû Zerr'in içinde yaşadığı kavmin özellikleri ve kendisinin de onların yaptığı hatalı davranışlara katılması şüphesiz ki onun söylem ve davranışlarını etkileyen bir unsurdur. Nitekim Ebû Zerr ile ilgili sebb olayında Hz. Peygamber de onun cahiliye adetlerinden henüz kurtulmadığına işaret etmiş; diğer bir hadiste de soya dil uzatmayı cahiliyeden kalma ve ümmetinin henüz kurtulmadığı hasletlerden biri olarak nitelemiştir.¹⁰² Bu da bir sahâbînin yaptığı hatalı bir davranışın,

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 35: 364. Ayrıca Ebû Zerr ile ilgili bir rivayette onun iki müşrik kadına Kâbe'deki putlardan İsâf ve Nâile'ye ibadet ettikleri için ağır bir sebb ifadesi kullandığı da yer almaktadır. (Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 132)

⁹⁹ Buhârî, "Menâkıb", 6.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, Tabâkât, 4: 209.

¹⁰¹ İbn Sa'd, Tabâkât, 4: 208.

¹⁰² Müslim, "Cenâiz", 29.

onun yaşadığı çevre ve kültürün etkilerinden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

İslâm'ın kurucu nesli olan sahâbeyi bütün yönleriyle incelemek şüphesiz onların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Beşerî ilişkiler, yaşanan hayatın önemli bir tarafını oluşturmaktadır. Bu hayatta bazen beklenmeyen ve istenmeyen bir takım olumsuz hal ve tavırlar da zuhur edebilmektedir.

Hadislerde ashâbın birbirlerine sebbettiğine dair rivayetler yer almaktadır. Sebb kelimesinin mahiyetini anlamak ve buna etki eden unsurları tespit etmek rivayetlerin daha net anlaşılmasına vesile olacaktır. Sonuç olarak sebbin aslında ğâlîz küfürleri de öfke anında söylenebilecek hafif ifadeleri de içeresine alan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Ashâbın birbirlerine sebbine bakıldığında; çoğu zaman hangi ifadeleri kullandıkları hadislerde açık şekilde yer almadığı görülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in oğluna söylediği "sersem/ahmak" kelimesinin ve Ümmü Mistah'ın oğluna kullandığı "Mistah helak olsun" beddua cümlesinin de sebb olarak açıklandığı rivayetlerde yer almaktadır.

Her toplulukta olduğu gibi sahâbenin de arasında sert karaktere sahip olan kişiler olmuştur. Rivayetlerde sebbettiği yer alan Hâlîd b. Velîd ile Zeyneb bt. Cahş karakterleri itibariyle daha sert, daha çabuk sinirlenen ve bir tartışmada kolayca ağır ifadeler kullanabilen kişiler olarak gözükmektedir. Bir diğer husus da bir kişinin akrabalık bağı olduğu birine karşı kötü söz söylemesi ile yabancı bir kişiye söylemesi arasındaki farktır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in Abdurrahmân'a ve Ümmü Mistah'ın Mistah'a sebbi bu kabildendir. Yanlış ve hatalı bir davranış sonucu anne-babanın evlatlarına söyledikleri sözler genelde uyarı amaçlı ve aynı davranışın tekrarlanmaması için onlara te'dîb içindir.

Dikkat çeken diğer husus ise ashâbın yaşadığı toplumun özellikleridir. Cahiliye toplumu olarak tanımlanan İslam öncesi Arap toplumunun özelliklerinde katı uygulamalar ve hatalı davranışlar öne çıkmaktadır. Nitekim İslam geldiğinde bu yanlış uygulamaları kaldırmış ve yeni bir düzen tesis etmiştir. Ashâbın da birer insan olmaları hasebiyle yaşadığı çevre ve kültürün etkisinde kaldıkları ve İslam sonrası söz ve davranışlarında da bu etkinin izleri gö-

rülmektedir. Ebû Zerr'in Bilâl-i Habeşî'ye sebbi bu konudaki örnektir. Nitekim bu olayda Hz. Peygamber de, Ebû Zerr'i uyarırken kendisindeki cahiliyet kalıntısına vurgu yapmaktadır.

Ashâb arasındaki tartışmalar, onların her insan gibi öfkelenediklerini ve kızgınlıklarını ifade etmek için birbirlerine bazı sözler söylediklerini göstermektedir. Hadislerde bunlar "sebb" kavramıyla karşılanmakta fakat çoğu zaman sarîh olarak hangi ifadelerin kullanıldığı yer almamaktadır. Açık olarak yer alan sebb ifadeleri ise dönemin âdetini yansıtan kelime ve cümle kalıplarıdır. Ayrıca kavram analizi yapılan sebb, şetm ve bu anlamdaki kelimeler ağır ifadeleri de öfke anında söylenebilen hafif ifadeleri de kapsamaktadır. Yalnız İslâm'ın en hayırlı nesli olan sahâbenin, bu kavramların anlam alanına dâhil olan küfür cümlelerini kullanmış olmaları mümkün gözükmemektedir. Bunlarla beraber ashâb arasında vukû bulan tartışmaların sebeplerini tespit etmek olayların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm". *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları* 12/20 (2017): 21-36.
- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvût- Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1995.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî. *Sabbu'l-azâb 'alâ men sebbe'l-ashâb*. Thk. Abdullah el-Buhârî. Riyâd: Edvâu's-Selef, 1997.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azîmâbâdî. *Avnu'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 14 Cilt. Medîne: Mektebetu's-Selefiyye, 1968.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

- Davudođlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1978.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Efendioğlu, Mehmet. "Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkidlerin Mahiyeti Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/4,(2004): 51-79.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî. Thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrâî. 8 Cilt. *Kitâbu'l-ayn*. by.: Dâru Mektebet-i Hilâl, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Bustî. *Garîbu'l-hadîs*. Thk. Abdulkerîm İbrâhîm el-Azbâvî. 3 Cilt. Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbnü'l Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman İbnu'l Cevzî. *Keşfu'l-muşkil min hadîsi's sahihayn*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- İbnü'l-Esir, el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî b. el-Esir Mecdüddîn Ebu's Seâdât. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Riyâd: el-Mektebtu'l-İslâmiyye, 1963.
- İbn Fâris, İbn Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. Thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. by. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Seka- İbrahim el-Ebyârî- Abdulhâfız eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: y.y., 1375.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Receb, Zeynüddîn Ebu'l Ferec İbn Receb el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Mahmud b. Şaban b. Abdu'l Maksûd v.dğr. 10 Cilt. Medine, Mektebetu'l-Garbâ el-Eseriyye, 1996.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1421/2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takuyyiddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî. *es-Sârimu'l-meslûl alâ şâtimi'r-Rasûl*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l Hamîd. by. el-Hırsu'l-Vatanî es-Suûdî, 1983.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Ragîb el-İsfahânî. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnan Davûdî. by.: Dâru'l-Kalem, 2009.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz el-Yahsûbî. *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî. *İrşâdu's-sârî li şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Bulak: Matbaâtu'l-Emeviyye, 1905.
- Katipoğlu, Bedri. "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of International Social Resarch* 5/23, (2012): 341-348.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*. Thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Makdisî, Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî v.dğr. *el-Mukni' ve şerhu'l-kebîr ve'l-insâf*. Thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Türkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv. 32 Cilt. by.: Dâru Hicr, 1993.

- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc şerhu Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Mısır: Taba'tu Ezher, 1347/1969.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî. *Sünettü'n-Nesâî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Sâhib b. Abbâd, Es-Sâhib İsmâil b. Abbâd b. Vezîran b. el-Abbas. *el-Muhît fî'l-luga*. Thk. Muhammed Hasan el-Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1994.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed. *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*. 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Yıldırım, Enbiya. "Sahâbenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri- III*. ed. Abdullah Aydınli-Hayati Yılmaz- Erdinç Ahatlı v.dğr., 601-632. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Taberânî, Ebû'l Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebet-i İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmiu'l-beyân an te'vili'l Kur'ân*. Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 16 Cilt. Kahire: Mektebet-i İbn Teymiyye, ts.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmîzî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Varol, Bahauddin. "Emevîler'in Hz. Ali Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006): 83-108.
- Yılmaz, Abdülkadir. "Sebb-i Sahâbe Meselesi". *Rihle Dergisi* 2/7 (Ekim-Aralık 2009): 30-40.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. by.: Kuveyt, ts.